

PSIXOLOGIK KUZATISH METODLARI VA ULARNING TASNIFI

Ilhomova Zilolaxon Muhhammad qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti talabasi

zilolailhomova39@gmail.com

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Ilmiy rahbar: Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li

olimjonozodqulov30@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17897360>

Annotatsiya

Ushbu tezis psixologik kuzatish metodining mazmuni, uning ilmiy asoslari va tasnif tizimini har tomonlama tahlil qiladi. Kuzatish inson xulqi, hissiy reaksiyalari va kognitiv jarayonlarini tabiiy sharoitda o'rganish imkonini beruvchi eng qadimiy va shu bilan birga eng zamonaviy psixologik metodlardan biri sifatida talqin qilinadi. Tezisda ishtirokchi va ishtirokchi bo'lmagan kuzatish, tizimli kuzatish, yashirin kuzatish, video - monitoring kabi usullarning o'ziga xosliklari taqqoslanadi hamda zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilgan kuzatuv metodlarining ilmiy - amaliy ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: psixologik kuzatish, ishtirokchi kuzatuv, ishtirokchisiz kuzatish, tizimli kuzatish, tabiiy sharoit, xulq - atvor tahlili, psixodiagnostika, video-monitoring

Abstract: This thesis provides a comprehensive examination of the psychological observation method, its scientific foundations, and its system of classification. Observation is presented as one of the oldest yet most modern techniques for studying human behavior, emotional responses, and cognitive processes in natural conditions. The work compares participant and non - participant observation, systematic observation, covert methods, and video-based monitoring while also emphasizing the practical and scientific value of observation techniques enhanced by modern technologies.

Keywords: psychological observation, participant observation, non - participant observation, systematic observation, natural setting, behavioral analysis, psychodiagnostics, video monitoring

KIRISH

Psixologiya fanida inson xulq - atvori va ruhiy jarayonlarini o'rganish usullari ko'p bo'lsa - da, ulardan eng tabiiy, eng samimiy va eng bevosita ma'lumot beradigani - bu kuzatish metodidir. Chunki insonning ichki kechinmalari, yashirin niyatlari yoki sezilmas reaksiyalari ham ko'pincha so'zda emas, aynan harakatda, ohangda, nigohda, tana holatlarida namoyon bo'ladi. Tahlilning boshqa shakllari - suhbat, test, eksperiment - sharoitni sun'iy ravishda o'zgartirishi, shaxs xulqining tabiiy oqimiga ta'sir qilishi mumkin. Kuzatish esa aksincha, insonni o'z hayotining tabiiy maromida, o'ziga xos ritmda, hech qanday tashqi cheklovsiz o'rganishga imkon beradi. Shu sababli psixologik kuzatish qadim davrlardayoq inson ruhiyatini anglashning eng qadri baland vositalardan biri bo'lib kelgan va hozir ham o'z ilmiy kuchi va amaliy ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Insonning xatti - harakati - bu faqat tashqi harakatlar majmui emas, balki ichki olamning aks - sadosi, shaxsning kechinmalari, tajribasi, ijtimoiy muhit bilan o'zaro munosabati natijasida shakllangan murakkab tizimdir. Shu sababli kuzatish jarayoni psixologdan sezgirlik, ehtiyotkorlik, nozik idrok va tafakkurning faol qatnashuvini talab qiladi. Xususan, bolalar psixologiyasida kuzatishning o'rni beqiyosdir: bola hali o'z holatini yetarli darajada og'zaki ifodalay olmasligi

sababli uning xatti - harakatlari, o'yin jarayonidagi reaksiyalari, atrofdagilar bilan muloqoti, qiziqish va qo'rquvlari - barchasi kuzatuv orqali oydinlashadi. Pedagogik faoliyatda ham kuzatish metodining qimmatini shu qadar yuqoriki, o'qituvchi har bir o'quvchining individual rivojlanishini aniqlashda aynan ana shu metodga tayanadi.

Psixologik kuzatishning rivoji o'ziga xos tarixiy bosqichlarga ega. Dastlab u kundalik hayot voqealarini oddiy qayd etish sifatida namoyon bo'lgan bo'lsa, keyinchalik ilmiy mezonlar, metodik qoidalar, maxsus protokollar, tizimli yondashuvlar bilan boyib, mustaqil tadqiqot metodiga aylandi. XX asr psixologlari kuzatishni nafaqat bevosita idrok qilish jarayoni, balki psixik mexanizmlarni ochib beruvchi chuqur diagnostik vosita sifatida shakllantirdilar. Kuzatish metodining tasnifi kengaydi, maqsadlari aniqlandi, yangi texnologiyalar bilan boyidi. Bugungi kunda kuzatish metodi an'anaviy shakldan ancha ilgarilab ketgan: video - monitoring, masofaviy kuzatuv, onlayn muloqot tahlili, sun'iy intellekt yordamida yuz ifodalarini aniqlash texnologiyalari psixologik kuzatishni yangi bosqichga ko'tardi. Endilikda kuzatish nafaqat ko'rish va qayd etish, balki ma'lumotlarni chuqur tahlil qilish, vizual signallarni dekodlash, sensor qurilmalar orqali fiziologik holatni kuzatish imkoniyatiga ham ega. Bu esa psixologga inson xulq-atvorining nozik jihatlari - stress reaksiyasidan tortib, yashirin emotsional tebranishlarga - aniqlash imkonini beradi. Kuzatish metodining bugungi kundagi ahamiyati ayniqsa ta'lim tizimida, bolalar bilan ishlashda, klinik psixologiyada, ijtimoiy psixologiyada, hatto kasbiy saralash jarayonlarida beqiyosdir. Chunki insonning kitobdan o'qilmaydigan, gapga sig'maydigan, sun'iy vaziyatlarda namoyon bo'lmaydigan haqiqiy ruhiy holati aynan kuzatish paytida ochiladi. Shaxs o'zini qanday tutishi, qanday vaziyatda qanday reaksiya ko'rsatishi, o'zini qanday himoya qilishi yoki aksincha, qanday ochilishi - bularning bari to'g'ridan - to'g'ri kuzatish orqali fosh bo'ladi.

Kuzatishning psixologiyadagi ahamiyati avvalo shundan iboratki, u real hayotiy oqimni sun'iy ravishda izdan chiqarmaydi. Ko'plab metodlarda - test, eksperiment, suhbat - shaxsga ma'lum darajada tashqi ta'sir bo'ladi; inson o'zini kuzatilayotganini anglab, xatti - harakatini o'zgartirishi mumkin. Kuzatish esa, ayniqsa tabiiy shaklda olib borilganda, insonning eng samimiy, to'g'ridan - to'g'ri va sun'iylikdan holi reaksiyalarini qayd etadi. Masalan, maktabgacha yoshdagi bola bilan suhbatda u tortinib gapirmasligi ham, gapini yo'qotib qo'ymasligi ham mumkin, lekin o'yin jarayonida uning butun psixik portreti ko'z oldingizda namoyon bo'ladi: qiziqishlari, qo'rquvlari, o'z tengdoshlari bilan munosabati, liderlikka intilishi yoki passivligi - barchasi aynan kuzatuvda ochiladi. Kuzatish metodining tasnifi psixologiyaning o'ziga xos boyligi hisoblanadi. Ulardan eng muhimlaridan biri - ishtirokchi va ishtirokchisiz kuzatishdir. Ishtirokchi kuzatishda psixolog jarayon ichiga kirib boradi, masalan, bolalar o'yini davomida bevosita ishtirok etadi, vaziyatni "ichkaridan" ko'radi. Bu usul shaxsning tabiiyligini saqlab qolishga yordam beradi, ayniqsa, bolalar yoki his - tuyg'ularini yashirmaydigan yosh guruhlarda juda samarali. Aksincha, ishtirokchisiz kuzatishda psixolog tashqi kuzatuvchi bo'lib qoladi. U faqat qayd etadi, aralashmaydi, voqealar oqimiga ta'sir qilmaydi. Bu usul ijtimoiy munosabatlarni, dars jarayonidagi xatti - harakatlarni, konflikt holatlarini o'rganishda juda qo'l keladi, chunki psixologning mavjudligi jarayonga bevosita ta'sir qilmaydi. Shuningdek, kuzatish tizimli yoki tizimsiz bo'lishi mumkin. Tizimli kuzatishda psixolog oldindan aniq maqsad, mezon, vaqt, ko'rsatkichlar, qayd protokollarini belgilaydi. Masalan, o'quvchining dars davomida diqqat masofasi, topshiriqni bajarishdagi mustaqilligi yoki fikr yuritish jarayoni 20 daqiqalik segmentlarda kuzatiladi. Tizimsiz kuzatishda esa psixolog hayotning o'z oqimida sodir

bo'layotgan holatlarni umumiy tarzda kuzatadi; ko'pincha maktab, bog'cha, oilaviy muhitda shaxsning umumiy portreti aynan shunday kuzatuv orqali shakllanadi.

Kuzatishning yana bir qiziqarli turi - yashirin kuzatuvdir. U ehtik jihatidan nozik bo'lishiga qaramay, psixologiyada ba'zan qo'llanadi. Ayniqsa, o'z xatti - harakatini boshqacha ko'rsatishga moyil bo'lgan shaxslar - agressiv bolalar, konfliktga kirishuvchan o'smirlar yoki manipulyativ xatti - harakat namoyon qiluvchi kattalar bilan ishlashda bu usul ayrim hollarda natija beradi. Shaxs kuzatilayotganini bilmasada, u o'zini tabiiy tutadi va psixolog unga xos xulqiy modelni to'liq qayd etishi mumkin. Zamonaviy psixologiya kuzatishni texnologiya bilan birlashtirib, metodni yangi bosqichga olib chiqdi. Bugun video - monitoring, audiokuzatuv, onlayn muloqot tahlili, tana tilini avtomatik qayd etuvchi dasturlar, even ko'zning mikroharakatlarini aniqlovchi "eyetracking" qurilmalari kuzatuvning imkoniyatlarini kengaytirgan. Videoyozuvlar insonning o'zi bilmagan holda amalga oshirgan mikrohissiy reaksiyalarini ham qayd etishi mumkin: ko'zning qisqa siljishi, lab chetining titrashi, qo'l barmoqlarining chayqalishi - bularning hammasi psixologik tahlilda katta ahamiyatga ega. Masalan, autizm spektri buzilishlarini aniqlashda video - kuzatuv eng asosiy diagnostik vositalardan biridir.

Kuzatish metodining eng go'zal jihati - u insonning so'zdan yashiringan tomonlarini ochadi. Ba'zan odam gapirmaydi, lekin tana tilida minglab so'z yashirin bo'ladi. Ba'zan u jilmayadi, ammo ko'zidagi jim titroq uning haqiqiy holatini yashira olmaydi. Psixolog mana shunday mayda belgilardan shaxsning ichki jarayonlarini o'qiydi, anglaydi, talqin qiladi. Shu sababli kuzatish metodining ilmiy qiymati nihoyatda katta: u shaxsning ruhiy dunyosini tirik, harakatdagi holatda tasvirlab beradi.

XULOSA

Mazkur tezis davomida kuzatish metodining o'ziga xos jozibasi va ilmiy qudrati uning tasnifi, qo'llanilish sharoitlari, maqsadlarga qarab turlicha ko'rinishlarga ega bo'lishi orqali yanada oydinlashdi. Ishtirokchi va ishtirokchisiz kuzatish, tizimli va tizimsiz kuzatish, yashirin kuzatuv, video - monitoring, uzun muddatli va qisqa muddatli kuzatuv kabi shakllar psixologik tekshiruv jarayonining imkoniyatlarini kengaytiradi. Ularning har biri inson xatti - harakatining turli qirralarini yoritadi: o'yin jarayonidagi spontan reaksiyalar, darsdagi diqqat barqarorligi, tengdoshlar bilan munosabatda namoyon bo'ladigan rollar, vaziyatga moslashuv darajasi - bularning barchasi kuzatish orqali eng tabiiy holatda fosh bo'ladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Jalolov, S. (2021). Psixologiya asoslari. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Raximov, B. (2018). Umumiy psixologiya. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
3. Bakhtiyorov, K. (2020). Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.
4. Goodwin, C. J. (2010). Research in Psychology: Methods and Design. Hoboken: Wiley.
5. McLeod, S. (2015). Observation Methods in Psychology. Simply Psychology.
6. Gold, R. (1958). Roles in Sociological Field Observation. Social Forces, 36(3), 217-223.
7. Miles, M. B., Huberman, A. M. (1994). Qualitative Data Analysis. Thousand Oaks: SAGE Publications.
8. Wertz, F. (2011). Five Ways of Doing Qualitative Analysis. New York: Guilford Press.
9. Rubin, H. J., & Rubin, I. (2012). Qualitative Interviewing and Observation Techniques. Los Angeles: SAGE.

10. Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110 - 113. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079>.